

Дмитрук І. А., ст. магістратури педагогічного факультету; науковий керівник – Мельничук Л. Б., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті розглянуто сутність поняття «комунікативна компетентність». Подано порівняльний аналіз понять «комунікативна компетентність» і «комунікативна компетенція». Визначено структуру комунікативної компетентності майбутніх учителів. Доведено, що основу комунікативної компетентності становлять комунікативні компетенції, які базуються на знаннях, уміннях, навичках. На основі проведеного теоретичного аналізу різних наукових підходів до визначення структури комунікативної компетентності виокремлено чотири компоненти комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів: когнітивний, поведінковий, ціннісно-смысловий, емоційно-вольовий.

Ключові слова: вчитель початкових класів, комунікація, комунікативна компетентність, комунікативна компетенція, комунікативна компетентність майбутніх вчителів.

Abstract. The article considers the essence of the concept of «communicative competence». A comparative analysis of the concepts of «communicative competence» and «communicative competence» is given. The structure of communicative competence of future teachers is determined. It is argued that the basis of communicative competence are communicative competencies based on knowledge, skills, abilities. Based on the theoretical analysis of different scientific approaches to determining the structure of communicative competence, four components of communicative competence of future family physicians are identified: cognitive, behavioral, value-semantic, emotional-volitional.

Key words: primary school teacher, , communication, communicative competence, communicative competence, components, communicative competence of future teachers.

Суттєві зміни в системі вищої освіти України на сучасному етапі, пов'язані з переходом до ринкової економіки, інтеграцією в європейський та світовий освітній простір, зумовлюють нові підвищені вимоги до професійної підготовки спеціалістів різних галузей, у тому числі й педагогів.

Йдеться насамперед про підготовку компетентного педагога, який не лише здатний реалізувати відомі технології та методики в процесі професійної

діяльності, але й сам може ставати творцем нових творчих підходів у навчанні й вихованні учнів.

Основна мета професійно-педагогічної освіти – підготовка кваліфікованого вчителя, компетентного, готового до постійного професійного зростання. Професійна компетентність – це характеристика професійної підготовки, і характеристика професійної освіченості людини.

Важливим складником професійної компетентності є комунікативна компетентність як складова загальної професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя [1, с. 3].

Провідна роль у підготовці школярів до життя у сучасному суспільстві відводиться учителю, який повинен не тільки володіти предметними знаннями та вміннями, знаннями щодо особливостей та освітніх запитів сучасного покоління учнів, а й усвідомлювати свою соціальну відповідальність. Бути здатним до самоосвіти, саморозвитку і самостійного оволодіння інноваційними технологіями, уміти визначати й досягати нових педагогічних цілей. Тому особливого значення набуває дослідження поняття «професійної компетентності учителя початкових класів» та його структури.

Комунікативна компетентність майбутніх педагогів найбільш ефективно формується в процесі викладання дисциплін лінгвістичного циклу. Однак у педагогічній теорії та практиці підготовки педагогів до початкової школи існує низка суперечностей, яка не сприяє ефективному формуванню даної професійної якості. Недостатньо розроблена ця проблема в науково-теоретичному плані, не створене науково-методичне забезпечення процесу формування комунікативної компетентності майбутніх учителів. Загалом можна констатувати, що професіоналізація викладання лінгвістичних дисциплін мало пов'язана з формуванням фахових компетенцій студентів.

Нині ця проблема продовжує привертати увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, вважали, що «компетентність» має дидактичну специфіку і розглядається як педагогічна категорія, яка може характеризувати як певний етап в освітньому процесі, так і його кінцевий результат – результат освіти.

Дослідженню комунікативної компетентності фахівців різних спеціальностей, велику увагу приділяли Т. Бугенко, І. Данченко, Н. Завіниченко, О. Касаткіна, І. Козубовська, О. Краєвська, С. Макаренко, М. Тимофієва, В. Черевко та ін.

Загальні питання формування комунікативної компетентності в зарубіжному досвіді, були предствлені в працях Л. Божович, Л. Виготського, Ю. Жукова, І. Зимньої, Дж. Равена, Н. Хомського, А. Хугорського, С. Шишова тощо, у тому числі в роботах українських авторів: С. Абрамович, Л. Варзацької, С. Дорошенко та ін.

Професійна комунікативна компетентність є предметом досліджень у галузі професійної підготовки майбутніх учителів. Аналізували зміст та

структуру комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, дослідники О. Драгайцев, А. Дубаков, Ю. Ємельянов, М. Заброцький, І. Зязюн, Л. Карпова, С. Оськіна, Л. Петухова, Т. Хайновська, відмічали особливу багатofакторність компонентів комунікативної компетенції, що значною мірою ускладнює її теоретичне обґрунтування та єдине узгоджене визначення. І дійсно, у різних авторів та в різних джерелах й досі не існує єдності, а ні у трактуванні, а ні в розумінні структури поняття комунікативної компетенції, оскільки дослідники з різних галузей знань (лінгвістика, соціолінгвістика, педагогіка, психологія, дидактика, лінгводидактика), які досліджують цю категорію, акцентують свою увагу на тих аспектах, що є характерними для їх конкретної галузі науки.

Зважаючи на те, що компетентнісний підхід стає основою оновлення змісту сучасної освіти, а комунікативна компетентність, своєю чергою, виступає однією з базових освітніх компетентностей, актуалізується проблема формування високого рівня комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів у вищих навчальних закладах.

Метою нашої статті є аналіз та узагальнення теоретичних підходів щодо розуміння сутності та структури комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Першочерговим, що слід з'ясувати, то це значення дефініції «комунікація». За визначенням Ф. Бацевич, комунікація (лат. *communicativ*) – це спілкування, обмін думками, специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої діяльності (в даному випадку – освітньої).

Було підкреслено, що складна природа людської комунікації (спілкування) зумовлює різні підходи до вивчення та визначення базових категорій цього явища, дає змогу по-різному моделювати комунікативні процеси. Частина лінгвістів вважає, що поняття «комунікація» корелює з поняттям «спілкування», хоч вони не тотожні, тому вважати ці іменники синонімами не можна.

Комунікацію асоціюють, насамперед, з інформаційним обміном і розуміють як спільну комунікативну діяльність її учасників, спрямовану на досягнення конкретних цілей. Вона неможлива без наявності її основних елементів (адресанта, адресата, повідомлення, кодування/декодування, каналу, медіума тощо), які впливають на якість і результат інформаційного обміну.

Спілкування людей – складний процес взаємодії особистостей у конкретному часовому і просторовому вимірі. Якщо ж порівняти два підходи до інтерпретації цих понять, то можна помітити певну різницю в їх трактуванні. Це дало змогу Ф. Бацевичу стверджувати: «Поняття «спілкування» є більш загальним, а «комунікація» – конкретним, що позначає лише один із виявів спілкування» [2, с. 32].

Педагогічне спілкування, наголошує К. А. Дмитренко [3], – особливий вид творчості. У професійному спілкуванні майбутніх педагогів можна виділити два взаємопов'язаних компоненти:

По-перше, це загальні принципи (основа) спілкування, що закладаються самим характером суспільного ладу, наслідуванням цінностей минулого, в яких реалізується педагогічна діяльність педагога, єдина мета і завдання навчання і виховання;

По-друге, його індивідуальні принципи (основа) спілкування, громадянська позиція, стиль спілкування – сукупність конкретних прийомів і засобів, які викладач доцільно, залежно від конкретних умов і можливостей навчання і виховання реалізує у своїй діяльності на основі власних знань, професійного досвіду, здібностей і вмінь [3].

Наступним, що потрібно з'ясувати, так це значення терміну «комунікативна компетентність», яка складається з двох провідних понять: «communico» (від лат. роблю загальним, зв'язую, спілкуюся) і competens (від лат. здатний) і означає сукупність знань про норми і правила ведення природної комунікації – діалогу, дискусії, переговорів тощо [4, с. 7].

Далі, спробуємо розмежувати поняття «комунікативна компетенція» і «комунікативна компетентність».

Науковець О. Леонтович, розглядає комунікативну компетентність у лінгвістичному аспекті. На її думку, комунікативна компетентність, поруч із мовленнєвою і культурною, є складовою міжкультурної компетентності та «передбачає наявність комплексу вмінь, що дозволяють адекватно оцінювати комунікативну ситуацію, співвідносити інтенції з передбачуваним вибором вербальних і невербальних засобів, втілювати в життя комунікативний намір і верифікувати результати комунікативного акту за допомогою зворотного зв'язку» [5, с. 50].

Оскільки мовна компетентність охоплює лише частину необхідних для успішної комунікації умінь, то вона доповнюється комунікативною компетентністю, яка означає «уміння інтерпретувати специфічні для певної культури сигнали готовності співрозмовника вступити в міжкультурну комунікацію або, навпаки, небажання спілкуватися; уміння визначити частку говоріння і слухання в залежності від ситуації; уміння адекватно висловити свою думку і зрозуміти думку співрозмовника; уміння спрямовувати бесіду в потрібну колію...» тощо [5, с. 53–54].

М. Айзенбарт подає стислий перелік найбільш досліджених компонентів комунікативної компетенції, що включає: 1) знання особливостей і проблем тих осіб, з якими потрібно спілкуватися; 2) володіння відповідними комунікативними технологіями; 3) вміння аналізувати жести, міміку та інтонації співрозмовника; 4) обізнаність з азами ораторського мистецтва, їх практичне застосування; 5) здатність запобігати конфліктам та врегулювати ті, що виникли; 6) багатий словниковий запас; 7) мистецтво емпатії; 8) дотримання норм етики й етикету; 9) деякі акторські здібності; 10) навички активного слухання; 11) грамотність; 12) розвинене усне мовлення, його

впевнена інтонація та відповідне емоційно-ситуативне забарвлення; 13) вміння аргументувати власні погляди та відстоювати їх [6].

За твердженням Н. Ашиток, комунікативна компетентність відображає інтегральний прояв професіоналізму, в якому поєднуються елементи професійної і загальної культури (рівень освіченості, достатній для самоосвіти і самостійного вирішення пізнавальних проблем. Здатність установлювати і підтримувати ефективні контакти з іншими людьми за наявності внутрішніх ресурсів (знань і вмінь), зберігати стосунки з бажаною визначеністю, тобто здатність уникати в стосунках ям і капканів і виправляти порушення, коли тактика уникання не спрацьовує [7–10].

З позиції компетентнісного підходу в освітій галузі, комунікативна компетентність є однією з базових освітніх компетентностей і становить собою оволодіння особистістю комунікативними якостями, які пов'язані з необхідністю взаємодіяти з іншими людьми, умінням знаходити, перетворювати і передавати інформацію, виконувати різні соціальні ролі в групі та колективі.

У контексті нашого дослідження, важливим буде відмітити, структуру комунікативної компетентності Ю. Смельянова, в якій дослідник виокремлює: 1) загальні здібності (здатність до навчання); 2) комунікативні знання, уміння, навички і власне невербальні засоби; організацію індивідом міжособистісного простору на своїй території, згідно із соціальними нормами; 3) особистісні зміни: Я-концепція [8].

На думку Н. Стеценко, комунікативна компетентність – це один з основних компонентів професійної готовності, що включає знання про способи цілеспрямованого використання мовних засобів для вирішення завдань спілкування; високий рівень володіння рідною та іноземною мовами; володіння культурою спілкування, знання національної культури, менталітету, володіння інформаційно-комп'ютерними технологіями, особову готовність, що забезпечить співпрацю і взаємодію співробітників колективу. [9, с. 185].

Існує кілька підходів визначення структури комунікативної компетентності, де вчені сфокусовані: на знаннях та здібностях, необхідних для спілкування; на описі структури комунікативної компетентності, що здійснюється через комунікативні вміння; на комунікативних знаннях, здібностях та навичках, що являються структурними елементами комунікативної компетентності.

У структурі професійної компетентності педагога О. Драгайцев виділяє суб'єктний, об'єктний та предметний компоненти. Суб'єктний компонент визначає якісну своєрідність фахівця як суб'єкта, що може ставити цілі й досягати їх, розвиватися, здійснювати професійну самодіагностику, самозміни, самооцінку і самоаналіз, а також діагностику, зміни, оцінку і аналіз професійної діяльності та її результатів.

Об'єктний компонент характеризує процес створювання спеціалістом системи професійної діяльності та забезпечення її функціонування на усіх

етапах руху від поставленої задачі до її втілення у досягнутому результаті. Предметний компонент представлений продуктом спільної діяльності педагога й учнів [10, с. 26–27].

На основі проведеного теоретичного аналізу різних наукових підходів до визначення структури комунікативної компетентності, можна виокремити чотири компоненти комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів: когнітивний, поведінковий, ціннісно-смысловий, емоційно-вольовий.

Когнітивний компонент відіграє важливу роль у формуванні комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкової школи. Він містить у собі сукупність основних комунікативних знань, умінь або здібностей: знання педагогічної термінології; вміння підтримувати розмову; будувати висловлювання в різних стилях та жанрах мовлення; вести бесіду, розповідати; внутрішня настанова на виявлення та виправлення помилок різних типів у власному мовленні; здійснення професійної комунікації за допомогою відповідних вербальних і невербальних мовленнєвих засобів.

Поведінковий компонент передбачає формування умінь реалізовувати комунікативні компетенції безпосередньо в умовах професійного і ділового спілкування: вміння проводити бесіду з учнями; вміння переборювати психологічні бар'єри; розуміння індивідуально-психологічних особливостей вихованців і вміння їх враховувати; вміння аналізувати всі компоненти своєї діяльності і себе як особистість та індивідуальність.

Ціннісно-смысловий компонент – готовність до реалізації комунікативної компетентності в професійному спілкуванні.

Емоційно-вольовий компонент забезпечує вміння впливати на слухачів, керувати їхньою увагою; вміння проникати у внутрішній світ вихованців.

Проаналізовані дослідження вчених свідчать про те, що в науковій літературі не існує єдиного визначення поняття комунікативної компетентності. Можемо стверджувати, що основу комунікативної компетентності становлять комунікативні компетенції, які базуються на знаннях, уміннях, навичках, способах комунікативної діяльності і проявах емоційно-ціннісного ставлення до неї.

Ґрунтуючись на вищевикладеному, комунікативну компетентність майбутніх учителів початкових класів ми розглядаємо, як здатність особистості, засновану на знаннях та досвіді орієнтуватися у ситуаціях спілкування, вибирати і здійснювати ефективну модель взаємодії з учнями та колегами.

На основі проведеного теоретичного аналізу різних наукових підходів до визначення структури комунікативної компетентності, нами виокремлено чотири компоненти комунікативної компетентності майбутніх педагогів початкової школи: когнітивний, поведінковий, ціннісно-смысловий, емоційно-вольовий.

1. Куницына В. Н., Карпова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение: учеб. для вузов. СПб., 2001. 544 с. 2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжнародної комунікації. К.: Довіра, 2007. 205 с. 3. Дмитренко К. А. Сутність професійної комунікації у педагогічній освіті. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»* (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2012. № 7. С. 11–15. 4. Виноградова И. А. Коммуникативная компетентность в социализации личности. Н. Новгород: НГУ им. Н. И. Лобачевского, 2002. С. 7–8. 5. Леонтович О. А. Россия и США. Введение в межкультурную коммуникацию. Волгоград: Перемена, 2003. 399 с. 6. Айзенбарт М. М. Сутність поняття «Соціально-комунікативна компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодий вчений*. 2017. №4. 3 (44.3) квітень. С.1–4. 7. Ашиток Н. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал*. Дрогобич: Вид-во Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. № 6 (125). С. 10–13. 8. Емельянов Ю. И. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности. Москва: Просвещение, 1995. 183 с. 9. Стеценко Н. М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічний альманах: зб. наук. праць; редкол. В. В. Кузьменко та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Вип. 29. С. 185–191. 10. Драгайцев О. І. Складові професійної компетентності майбутнього вчителя в світлі компетентнісного підходу в освіті. *Вісник Черкаського університету. Сер. Педагогічні науки*. 2008. Вип. 145. С. 25–28.